

DOI: 10.31110/consensus/2022-04/086-101

УДК (UDC) 327.2/321.7

ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО МИРУ ЗА УМОВ КРИЗИ ПОСТБІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ігор Горобець

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої
історії, міжнародних відносин та
методики навчання історичних
дисциплін Сумського державного
педагогічного університету
імені А.С.Макаренка,
м. Суми, Україна
e-mail: gorobech.igor@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2416-7898>

Андрій Мартинов

доктор історичних наук,
професор, провідний науковий
співробітник відділу всесвітньої
історії і міжнародних відносин
Інституту історії України НАН
України,
м. Київ, Україна
e-mail:
martynov.andriy15@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0802-5980>

У статті проаналізовано проблему демократичного миру. Після першої світової війни Вудро Вільсон заявив, що треба зробити світ безпечним для демократії. Вважається, що демократичні країни між собою не воюють. Досвід Першої світової війни показав, що демократичні лідери мислять у категоріях честі, звитяги, народної гордості. Народ часто буває розбурханим демагогами, тому може схвалити непотрібну й невигідну війну. Автори статті показали суперечливість тези про те, що глобальне поширення демократії може бути універсальною страховкою від масштабних збройних конфліктів. Інформаційно-психологічна протидія західних демократів авторитарним режимам стала мейнстрімом сучасних міжнародних відносин. Унаслідок цього факту постає гібридний світовий конфлікт, який відбувається у форматі санкцій, вислання дипломатів, інформаційних спеціальних операцій тощо.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми реалістичності теорії демократичного миру за умов кризи постбіполярної системи міжнародних відносин. За демократичного політичного режиму владу отримує обраний народом суб'єкт, який має повернути її народу після завершення терміну перебування при владі. Будь-яка інформація про діяльність влади її дискредитує. Представницька демократія вимагає, аби рішення лідера піддавалися ретельній перевірці, аби лідери казали правду та були готові нести відповідальність за прийняті рішення. Некомпетентність підриває суть представницької демократії. Недуг демократичних держав полягає у зменшенні дієздатності урядів. Спроби впровадити теорію демократичного миру на практиці, як правило, зазнають провалу. Причини цього не тільки у славнозвісній іронії історії, яка перекреслює титанічні зусилля соціальних інженерів та спрямовує їх у протилежному напрямку, а й у неможливості поширити у глобальному масштабі одноманітну форму політичного устрою. Китайський проект відновить біполярну систему. Вважаємо, що найближчими роками китайський проект зіштовхнеться з американським.

Ключові слова: глобалізація, Європейський Союз, Північноатлантичний альянс, теорія демократичного миру, США, Китай, міжнародні конфлікти

THE THEORY OF DEMOCRATIC PEACE UNDER THE CONDITIONS OF THE CRISIS OF THE POST-BIPOLAR SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Igor Horobets

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching Historical Disciplines Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine
e-mail: gorobech.igor@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2416-7898>

Andrey Martynov

Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Department of World History and International Relations Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: martynov.andriy15@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0802-5980>

The article analyzes the problem of democratic peace. After World War I, Woodrow Wilson declared that the world must be made safe for democracy. It is believed that democratic countries are not at war with each other. The experience of the First World War showed that democratic leaders think in terms of honor, victory, and national pride. The people are often agitated by demagogues, so they can approve an unnecessary and unprofitable war. The authors showed that the thesis that the global spread of democracy can be a universal insurance against large-scale armed conflicts is controversial. The informational and psychological opposition of Western democrats to authoritarian regimes has become the mainstream of modern international relations. As a result of this fact, a hybrid world conflict takes place in the format of sanctions, expulsion of diplomats, special information operations. The purpose of the article is to highlight the problem of the realism of the theory of democratic peace under the conditions of the crisis of the post-bipolar system of international relations. Under a democratic political regime, power is given to an entity elected by the people, who must return it to the people after the end of their term in power. Any information about the activities of the government discredits it. Representative democracy requires that the leader's decisions are subject to careful scrutiny, that the leaders tell the truth and are ready to bear responsibility for the decisions made. Incompetence undermines the essence of representative democracy. The ailment of democratic states is the reduction of the effectiveness of governments. Attempts to implement the theory of democratic peace in practice tend to fail. The reasons for this are not only in the famous irony of history, which cancels out the titanic efforts of social engineers and directs them in the opposite direction, but also in the impossibility of spreading a uniform form of political system on a global scale. The Chinese project will restore a bipolar system in which the USA will play the role of the USSR. In the coming years, the Chinese project will collide with the American one.

Keywords: globalization, European Union, North Atlantic Alliance, theory of democratic peace, USA, China, international conflicts

Горобець, І., & Мартинов, А.
(2022). Теорія демократичного
миру за умов кризи
постбіполярної системи
міжнародних відносин.
Консенсус, 4, 86-101.

URL:
<https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/39>

Постановка проблеми. За підсумками Першої світової війни президент США В. Вільсон анонсував завдання «зробити світ безпечним для демократії». Уроки Першої світової війни давали підстави вважати, що демократії між собою не воюють, тому поширення демократії у світі є передумовою для уникнення нових глобальних військових конфліктів.

Адміністрація 45-го президента США Д. Трампа оголосила Китай головною загрозою національній безпеці. Наступна адміністрація 46-го президента США Дж. Байдена ключовою метою зовнішньої політики США визначила протидію російській та китайській практиці авторитаризму.

Протидія авторитарним режимам залишається актуальною політичною практикою для країн Європейського Союзу. У серпні 2020 р. за результатами президентських виборів при владі у Білорусі утримався «останній диктатор» Європи О. Лукашенко. Інформаційно-психологічна протидія західних демократів авторитарним режимам стала мейнстрімом сучасних міжнародних відносин. Унаслідок цього факту постає гібридний світовий конфлікт, який здійснюється у форматі санкцій, вислання дипломатів, інформаційних спеціальних операцій. Масштабування російської агресії проти України після 24 лютого 2022 р. знову актуалізувало проблему відповідальності авторитарного режиму за інтенсифікацію війни, яка мала ризики перерости у світову, але вже не «гібридну», а гарячу війну.

Аналіз останніх досліджень. Помітне місце в європейських дослідженнях займає проблематика міжнародних конфліктів. На думку грецького історика Фукідіда, основними рушіями міжнародної політики і війни є страх, честь та цікавість¹. Доба європейського Просвітництва фактично підвела підсумок дискусії щодо соціально-історичної природи конфліктів. Від часів Античності вважалось, що конфлікти є неминучим суспільним явищем. Французький соціолог Р. Арон, звернувшись до спадку Фукідіда, який описував перипетії Пелопоннеської війни, констатував, що війна є наслідком вироку долі, втіленням протиріч, покликаних стимулювати неминучі зміни². Італійський мислитель початку XVI ст. Н. Макіавеллі також вважав, що конфлікти є об'єктивною характеристикою політичного життя³.

¹ Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Х., 2021. С. 62.

² Арон Р. Мир і війна між націями. К., 2000. С. 44.

³ Макиавелли Н. История Флоренции. М., 2020. С. 11.

Лише англієць Т. Мор, який вважається засновником утопічних ідей, допускав можливість виникнення такого порядку, що мінімізує кількість конфліктів. Інший британський мислитель Т. Гоббс, який був свідком подій Англійської революції початку XVII ст., стверджував, що лише потужна державна влада здатна зупинити перманентну війну всіх проти всіх.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми реалістичності теорії демократичного миру за умов кризи постбіполярної системи міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Під соціальним конфліктом дослідники розуміють найгострішу форму виявлення суперечностей, зіткнення і взаємодію протилежностей, які проявляють різні інтереси сторін конфлікту. Конфлікт – це перманентний стан соціальних відносин. Навіть безконфліктні відносини іманентно можуть мати потенціал для розвитку конфлікту. Це боротьба за цінності, претензії на окремий соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні блага. Конфлікти поділяються на види: конфлікти між індивідами, конфлікти всередині суспільства та міждержавні конфлікти, міжцивілізаційний конфлікт. Предмет конфлікту – це об'єктивно існуюча або суб'єктивно уявлена проблема, яка є причиною конфронтації. Предмет конфлікту – це основне протиріччя, з приводу якого сторони вступили в суперечку.

Хаос конфлікту є найбільш ймовірним станом складної соціальної системи, якщо при цьому немає зусиль, спрямованих на організацію порядку. У модерній картині світу конфлікт мав реальний сенс та свідчив про реальне зіткнення різних соціальних інтересів. Постмодерна картина світу, яка спирається на знакові симулякри, перетворила конфлікт на абсурд, позбавлений морального та історичного сенсу. За постмодерну демократія меншості є способом вирішення конфліктів за рахунок безмовної більшості, спираючись на фінансово-спекулятивні практики.

Ті, хто руйнують державу, ставлять під сумнів саме існування громадянського суспільства, якому потрібна державна інфраструктура, навіть якщо це громадянське суспільство давно сформовано. Слабка держава в українських умовах – це не ліберально-демократична, а номенклатурно-олігархічна держава, яка ігнорує інтереси більшості суспільства.

«Третій світ» складається сьогодні із суспільств, де державні структури нерозвинені, або зруйновані, внаслідок чого рівень політичної культури настільки низький, що практикою повсякденності є перманентне насилля⁴. Стара і нова периферія демонструють нездатність до проявів ані соціальної міжнародної солідарності, ані цивілізаційної солідарності у ареалах світових релігій. Для прикладу, арабські бунти 2011 р. засвідчили, що камені в руках революціонерів стають символом запрошення суспільства у кам'яний вік. Бідні виштовхуються у резервації, де вони приречені на тихий економічний геноцид. Немає духовного опору, який є

⁴ Ханна П. Второй мир. М., 2001. С. 119.

основою опору політичного. Конфлікт піддається регулюванню, якщо його інституціоналізовано, формалізовано дії конфліктуючих сторін, які мають ціннісні передумови для врегулювання конфлікту. Безпека може бути надійною, якщо забезпечено безпеку обох ворогуючих сторін.

Від античних часів тривають «вічні» дебати між прихильниками ідеалістичного і реалістичного підходів до теоретичного тлумачення міжнародних відносин. Платон у своїх роздумах щодо «ідеального державного устрою» заклав підвалини політичних технологій, спрямованих на ідеологічне забезпечення такого політичного процесу, на фініші якого має з'явитись ідеальний державний устрій. Не випадково К. Поппер вважав саме Платона фундатором усіх тоталітарних концепцій «закритих суспільств». Натомість Фукідід розглядав історію Пелопоннеської війни із суто реалістичних позицій, наголошуючи, що це єдино вірний спосіб дати пояснення причинно-наслідковим зв'язкам історичного процесу. І. Кант у праці «До вічного миру», власне, розробив теорію демократичного миру, стверджуючи, що глобальне поширення республіканських демократичних ідей має сприяти виключенню війни з історії.

Виникнення Сполучених Штатів Америки започаткувало нову сторінку в історії політичних утопій та практики їхньої реалізації. Уперше Просвітницьке бачення раціональної розбудови держави було втілено в реальності. Вхідження США в імперіалістичну добу позначився спробами замкнути на собі зону впливу у Латинській Америці (доктрина Монро 1823 р.) та війни з Іспанією за Кубу (1898). За підрахунками неурядової організації «Фрідом хауз» у 1900 р. в світі не було жодної повністю демократичної держави. У 1950 р. таких держав було лише 22, а 2000 р. вже налічувалося 120 таких держав.

Професор Принстонського університету Брюс Рассет стверджує, що «по-перше, демократично організовані політичні системи загалом діють з обмеженням, які роблять їх миролюбнішими у взаєминах з іншими демократіями. По-друге, у сучасній міжнародній системі демократія меш імовірно застосовуватиме смертне насилля щодо інших демократій, аніж щодо держав під авторитарним правлінням або ж як авторитарні держави супроти одна одної. Крім того, у сучасній міжнародній системі немає чітких прикладів суверенних стабільних демократій, які провадять війну між собою»⁵.

За демократичного політичного режиму владу отримує обраний народом суб'єкт, який має повернути її народу після завершення терміну перебування при владі. Будь-яка інформація про діяльність влади її дискредитує. Представницька демократія вимагає, аби рішення лідера піддавалися ретельній перевірці, аби лідери казали правду та були готові нести відповідальність за прийняті рішення. Некомпетентність підриває суть представницької демократії. Недуг демократичних

⁵ Russett B. *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton, 1993. С. 111.

держав полягає у зменшенні дієздатності урядів. Консультативна демократія орієнтується на громадську думку. Однак тільки у Першій світовій війні, яку ідеалісти визначали як «війну за закінчення усіх воєн», В. Вільсон сформував концепцію «справедливого миру», втілену в ідеї Ліги Націй.

Аргументи на користь цього проекту стосувались уявлення про те, що демократичні держави між собою не ведуть війн, оскільки не мають для цього підстав. Міжвоєнний світ 1918–1939 рр. був непридатним для виживання демократій. Тож президенту США Ф. Рузвельту довелося вступити у Другу світову війну, аби зробити світ безпечним для демократії. Однак Друга світова війна показала, що проти нацизму і фашизму, так само, як і проти японського мілітаризму, можуть об'єднатися нації, що мають як демократичний устрій (США, Британія), так і авторитарний (СРСР, чанкайшистський Китай).

Після 1945 р. ООН мала втілити ідеал «демократичного миру». Утім, у роки «холодної війни» більшість країн світу були недемократичними. На думку американського політолога С. Гантінгтона, світ мав принаймні три хвили глобальної демократизації. Однак війн від того у світі не поменшало. Американський філософ і політолог Ф. Фукуяма у своїй фундаментальній праці «Витоки політичного порядку», присвяченій висвітленню еволюції демократичних політичних режимів у глобальній історії, звернув увагу на принципову незавершеність демократичного політичного проекту⁶.

Демократичний політичний режим, на відміну від авторитарного, не є залізобетонно стабільним. Можливі сценарії трансформації демократії в бік автократії, так само, як і навпаки – автократії на демократію. Ці трансформаційні перехідні періоди є часом найбільшої нестабільності. Теорію демократичного миру можна класифікувати як типовий варіант теорії теологічної, тобто наперед визначеного однолінійного історичного процесу (комуністи теж вважали, що за їхнього ідеального устрою війни будуть неможливі), що не бере до уваги усієї множини варіантів суперечливого формування консолідованої демократії. Адаже ще з часів опису політичних режимів Аристотелем відомо, що усі режими циклічно переходять у свої протилежності та не є сталими⁷. Зрештою, процес силового «експорту демократії» під приводом глобального поширення демократичних політичних режимів дискредитував і теорію демократичного миру. Тим паче, що війни заради «просування» демократії змінюють політичну природу демократичного режиму, який здійснює такий курс.

«Військове кейнсіанство» штучно стимулює економічний розвиток, але це відбувається за рахунок недофінансування інших галузей економіки. Ще історія Римської республіки після Пунічних війн показала, що по мірі завоювання тодішньої ойкумени республіка трансформувалася у принципат, а потім стала імперією.

⁶ Гантінгтон С. Витоки політичного порядку. К., 2021. С. 49.

⁷ Аристотель. Політика. Х., 2019. С. 130.

Глобальний інтервенціонізм адміністрації Дж. Буша-молодшого не тільки радикально збільшив державний борг США, а й змінив правила гри у внутрішньополітичному житті цієї держави. США відійшли від джефферсоніанського ідеалу демократичної республіки.

Спостереженнями за міжнародною ситуацією з історичної точки зору не доведено, що в довготривалій перспективі демократія переможе диктатуру як домінуюча форма правління у світі. Першою спробою практичного використання теорії демократичного миру стала війна НАТО 1999 р. у Косово. Ліквідація авторитарного режиму С. Мілошевича не сприяла утвердженню стабільного демократичного політичного режиму у Сербії, адже травма втрати Косово заважає цьому. Дискусійним є питання щодо ступеня демократичного самого незалежного Косово, де етнічні меншини (серби, цигани) живуть де-факто у гетто.

Війна в Косово подарувала міжнародним відносинам поняття «гуманітарна інтервенція» під приводом ліквідації авторитарного режиму та захисту прав людини. Операція НАТО «Союзна сила» тривала з 24 березня до 10 червня 1999 р. 24 березня 1999 р. військово-повітряні сили НАТО почали бомбардування Югославії. Операція здійснювалася як повітряна із застосуванням високоточної зброї. Удари знищували інфраструктуру Сербії. Були зруйновані мости через Дунай, електростанції, нафтопроводи, будівлі телерадіомовлення й державних установ⁸.

Військово-морські сили були представлені розгорнутими в Адріатичному морі загонами бойових кораблів США та НАТО, постійним з'єднанням НАТО в Середземному морі. Перші ракетні удари були завдані близько 20:00 за місцевим часом по радарних установках армії СРЮ, що знаходяться на чорногорському узбережжі Адріатичного моря. Одночасно ракетним атакам піддалися військовий аеродром у декількох кілометрах від Белграда й великі промислові об'єкти в місті Панчево, що знаходилися менш ніж у двадцяти кілометрах від столиці СРЮ. У м. Панчево було зруйновано великий нафтопереробний завод, який міг бути хабом для перекачки нафтопродуктів із Азії в Європу. У більшості великих міст Сербії та Чорногорії вперше після Другої світової війни було оголошено військовий стан.

З початком бомбардувань Югославії силами НАТО кілька офіцерів 4-ї групи управління психологічних військових операцій з Форту Брег трудилися у відділі новин в штаб-квартирі компанії «CNN» в Атланті. Масована інформаційна обробка сприяла тому, що громадськість країн Європи доляльно поставилася до операції НАТО. Альянс задіяв 1200 літаків. За 79 днів було здійснено більше 12 тис. авіанальотів. Усього було скинуто понад 10 тис. тонн вибухівки. Загальний збиток Югославії склав 100 млрд. доларів. НАТО втратило в небі Югославії 61 бойовий літак і 30 літаків-розвідників⁹. Основу угруповання НАТО, що брала участь в операції,

⁸ Робертсон Джордж. Косово: год спустя. Достижения и проблемы. Доклад Генерального секретаря НАТО. Брюссель, 2001. С. 22.

⁹ Васильева Н., Гаврилов В. Балканский тупик? Историческая судьба Югославии в XX веке. М., 2000. С. 44.

становили військово-морські й військово-повітряні сили США, Великобританії, Франції, Німеччини. Безпосередню участь в операції шляхом надання збройних сил або території для їх розгортання взяли Бельгія, Угорщина, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина. Повітряний простір або територію для розгортання сил НАТО надали нейтральні держави: Албанія, Болгарія, Македонія, Румунія. Відомий американський експерт в галузі міжнародних відносин Г. Кіссінджер визнає, що «країни, що розвиваються, поставилися до доктрини гуманітарної інтервенції як до способу, яким індустріально розвинені держави відроджують неоколоніалістський гегемонію»¹⁰. Після операції в Косові Північно-Атлантичний альянс провів реорганізацію своїх збройних сил і зробив ставку на створення гнучких і мобільних сил, здатних до швидкого розгортання у віддалених «гарячих точках» на тривалі періоди, як це було в Афганістані.

Сюжети конфлікту щодо статусу Косова відображені й в мемуарах багатьох європейських та американських державних діячів. Колишній британський прем'єр-міністр Тоні Блер у своїх мемуарах абсолютно не самокритично оцінив правильність операції НАТО проти Югославії в 1999 р. й інтерпретував її в категоріях концепції «гуманітарної інтервенції»¹¹. Швидше за все, ця позиція Т. Блера була зумовлена бажанням самовиправдання з приводу британської участі в іракській військовій кампанії, рішення про яку Лондон у союзі з Вашингтоном приймав з урахуванням «позитивного» досвіду повітряної війни з Югославією. Бундесканцлер Г. Шредер у своїх мемуарах «Рішення. Мое життя в політиці» розглядає рішення про участь військово-повітряних сил ФРН у кампанії НАТО 1999 р. у контексті європейської безпеки й бажання покінчити з балканським осередком напруженості, який дестабілізував Євросоюз¹².

Генеральний прокурор Гаазького міжнародного трибуналу К. дель Понте у своїх мемуарах «Полювання. Я і військові злочинці» спробувала довести відсутність вибірковості в діяльності Гаазького трибуналу щодо переслідування балканських військових злочинців незалежно від їхньої національності. Щоправда, К. дель Понте так і не вдалося пояснити, чому вона ігнорувала численні факти про причетність бойовиків ОАК у торгівлі людськими органами¹³.

Косовський сюжет присутній і в мемуарах президентів США Б. Клінтона і Дж. Буша-молодшого. Обидва президенти визнають, що обрання військово-повітряної тактики нанесення ударів по Югославії та відтягування терміну проведення наземної операції було зумовлено уроками в'єтнамської війни¹⁴. Президент Б. Клінтон у своїх мемуарах демонізував С. Милошевича, аргументуючи своє рішення про початок бомбардувань Югославії. Хоча в сюжеті, присвяченому

¹⁰ Кіссінджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? М., 2002. С. 296.

¹¹ Blair Tony. A journey. My political Life. London, 2010. С. 270.

¹² Шредер Г. Решения. Моя жизнь в политике. М.: Европа, 2007. С. 217.

¹³ Дель Понте К. Охота. Я и военные преступники. М., 2008. С. 114.

¹⁴ Примаков Е.М. Годы в большой политике. М., 1999. С. 156.

Дейтонському мирному процесу, сам Б.Клінтон визнає С.Милошевича прагматичним і самосвідомим політиком¹⁵. Найближчий зовнішньополітичний радник Б.Клінтона С.Телботт у своїх спогадах «Білл і Борис. Записки про президентську дипломатію» показав важливість «персональної дипломатії», яка, щоправда, не зовсім ефективно спрацювала під час косовської кризи 1999 року¹⁶. Колишній директор ЦРУ США Дж.Тенет у мемуарах «У центрі шторму. Одкровення экс-глави ЦРУ» заперечує кримінальні зв'язки албанського командування «Визвольної армії Косова»¹⁷.

Президент Дж.Буш-молодший у своїх спогадах описує прийняття рішення про визнання незалежності Косова. На його думку, це рішення зумовлювалося головним американським інтересом, який полягав у глобальному поширенні демократії. Тому Дж.Буша абсолютно не цікавили аргументи щодо недостатньої міжнародно-правової легітимності проголошення незалежності Косова¹⁸.

Черговим випробування теорії демократичного миру на практиці стала інтервенція США в Іраку в березні 2003 р. Незалежні експерти вважають, що наслідком цієї інтервенції стала руйнація владних інститутів Іраку та формування екстремістського квазі-державного утворення «Ісламська держава»¹⁹. У концепцію демократичного миру вписується проект «арабської весни» 2011 р., покликаний замінити арабські авторитарні режими на демократії Великого Близького Сходу. У реальності «Арабська весна» стимулювала у більшості із 22 арабських країн внутрішні громадянські війни між сунітами та шіїтами²⁰. Кожна із конфесій має своїх радикалів, здатних поховати проект відродження Халіфату.

Отже, усі зазначені стратегії одночасно взаємодіють на Близькому Сході та переплетені у тугий «Гордіїв вузол» конфліктів і протиріч, які виходять за межі регіону й набувають глобального значення. Адже навіть теоретична перемога однієї із зазначених стратегій може суттєво змінити глобальну розстановку сил. У найближчі десятиліття зазначені стратегії й надалі конкуруватимуть між собою. Водночас триває конкуренція за визначення лідера ісламського світу. Підтримка боснійських мусульман, а згодом косовських албанців у цьому процесі, мала суттєве значення. Однак провідні країни «Організації ісламська конференція» (мова йде про Туреччину, Іран, Саудівську Аравію, Індонезію, Малайзію) так і не спромоглися виробити спільну «ісламську» позицію щодо Балкан взагалі, та Косово, зокрема. Особливо гостро виглядає на Балканах суперечка між проатлантичною Туреччиною та Іраном. Оскільки косовські албанці за віросповіданням є сунітами, вплив шіїтського Ірану на них априорі був обмежений. Крім того, на відміну від досить

¹⁵ Клінтон У.Дж. Моя жизнь. М., 2005. С. 353.

¹⁶ Тэлботт С. Билл и Борис. Записки о президентской дипломатии. М., 2003. С. 164.

¹⁷ Тенет Джордж. В центре шторма. Откровения экс-главы ЦРУ. М., 2008. С. 155.

¹⁸ Bush George. Decision Points. Crown, 2010. С. 349.

¹⁹ Вайс М., Хасан Х. Исламское государство. М., 2015. С. 144.

²⁰ Nordhausen Frank, Schmidt Thomas. Die arabische Revolution. Berlin, 2011. С. 123.

поширених ісламістських настроїв, які були властиві під час розпаду боснійської війни (1992–1995) боснійським мусульманам, албанці Косово відразу зробили ставку на США. Тому інформаційний супровід процесу підтримки албанців Косово здійснювався на основі риторики навколо світської секуляризованої ідеї прав людини, а не «джихаду» проти православних сербів.

Приклад Лівії є кейсом провалу силового насадження демократії. Перша міжнародна реакція на народне повстання у Лівії 17 лютого 2011 р. була обережною. Євросоюз, наляканий стрімким подорожчанням енергоносіїв, усе одно переорієнтувався на жорстку позицію США. Адже президент Барак Обама назвав події, які відбувалися в Лівії, «загрозою національним інтересам Сполучених Штатів». Найбільш радикальна частина американських республіканців з самого початку кризи вимагала, аби з кораблів середземноморського шостого флоту США було нанесено ракетний удар по позиціям військ М. Каддафі. Президент США Б. Обама запевняв, що наземні американські війська не братимуть участі у боях за взяття Тріполі²¹. Однак Обама вже увійшов в історію як єдиний лауреат Нобелівської премії миру, який підтримав війну. Останній запевняв, що не займає посади, яку міг би залишити, тому «не може піти у відставку». Одночасно він запевняв, що Лівія стала жертвою змови терористів «Аль-Каїди» та Заходу, які знову намагаються перетворити Лівію на колонію.

Найбільш радикальну позицію щодо Лівії зайняв французький президент Ніколя Саркозі. Він підтримав процес виходу Лівії з «вісі» нафтодобувних держав на чолі з Іраном та Венесуелою, які були в опозиції до Заходу. Однак після закінчення «епохи Каддафі» на Лівію чекав непростий перерозподіл сфер впливу між провідними нафтовими кампаніями США, Євросоюзу, Китаю та Росії.

Від березня 2011 р., коли Рада Безпеки ООН надала НАТО право повітряної підтримки повстанців, спецназ низки країн альянсу було безпосередньо залучено до «військового консультування» загонів опозиції. Над Лівією постійно літали розвідувальні літаки НАТО та здійснювалися бомбардування позицій військ Каддафі. Його розрахунок на те, що зміна інформаційних потоків, викликаних заворушеннями в Саудівській Аравії та японським землетрусом, дозволить завершити розгром лівійської опозиції, себе не виправдав. Також провальною виявилася й пропозиція Каддафі Росії, Китаю, Індії інвестувати в нафтову галузь та прорвати західну блокаду Лівії²².

Позиція ключових світових гравців визначалася як їхніми національними інтересами, так і важливістю ситуації в Лівії для розвитку енергетичного ринку найближчим часом. Обговорення в Раді Безпеки ООН питання військової операції проти Лівії засвідчило відсутність єдиної позиції. Бразилія, Росія, Китай (тобто країни БРІК), Німеччина утрималися при голосуванні резолюції № 1973 про військово-повітряні удари по Лівії²³.

²¹ Barack Obama. *A Promised Land*. New York, 2020. С. 516.

²² Kaddafi Luftalarm. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2011. 28 Februar. S. 3.

²³ Кудряченко А., Мартинов А. Глобальний вимір зовнішньої політики Німеччини (2005–2021). К., 2022. С. 300.

За однією із версій подій, США проявили зацікавлення у послабленні позицій ЄС, зокрема, шляхом встановлення свого контролю за енергетичними ресурсами країн «Великого Близького Сходу». Натомість США надалі розвиватимуть технології з видобутку сланцевого газу та матимуть конкурентні переваги над ЄС. Позиція ЄС в цей час офіційно ґрунтувалася на ідеї запровадження зони безпеки в повітряному просторі Лівії. Данія, Іспанія, Франція брали безпосередню участь у військово-повітряній операції проти військ Каддафі²⁴. Німецька політична еліта була розколота з приводу оцінки способів вирішення лівійської проблеми. Німецькі експерти-арабісти наполягали на військовому втручанні у Лівії. Однак генералітет бундесверу від такої пропозиції був не в захваті. По-перше, тому що перебував у стадії скасування призову та переходу на професійну основу комплектування. По-друге, лівійський фронт міг стати для бундесверу другим після афганського з такими само невизначеними перспективами завершення бойових дій.

Натомість Велика Британія безпосередньо залучилася до операції у Лівії. Прем'єр-міністр Д. Кемерон підтримав щодо Лівії французьку жорстку позицію. Тут далася взнаки й пам'ять про справу «Локкербі», коли 1988 р. лівійські спецслужби за особистим наказом Каддафі на знак помсти за участь Британії у організації бомбувань Лівії авіацією США навесні 1986 р. підірвали пасажирський літак над цим шотландським містом. Також, за даними «Вікілікс», британському уряду довелося виправдовуватися перед Вашингтоном за амністію організатора цього теракту у спробі отримати від М. Каддафі нафтові контракти. Італія, яка найбільше серед країн ЄС залежить від лівійських нафти та газу, а острів Лампедуза став епіцентром міграції з країн Північної Африки, виявилася набагато обережнішою та просто вичікувала на завершення подій.

Китай визначав свою позицію щодо Лівії, виходячи з декількох аксіом. По-перше, важливою обставиною був захист китайських інтересів у Африці. Наразі загострюється китайсько-американська боротьба за контроль над нафтою у ново проголошеній державі Південний Судан. Пекін хотів показати Вашингтону, що не має «глобальних гегемоністських претензій». По-друге, Китай демонстрував невдоволення роллю США у спробах організації нових заворушень у Сінцзяні та спроб «жасминової революції» у Пекіні. По-третє, позиція Китаю обумовлювалася можливістю поширення заворушень на країни Центральної Азії, звідки Пекін отримує значну частку енергетичних ресурсів. Водночас Китай активно проникає у прикордонні з Лівією країни. Зокрема, у березні 2011 р. китайці підписали контракт на 7 млрд. дол. щодо будівництва залізниці у державі Чад²⁵.

Венесуела формально підтримала М. Каддафі, але не мала реальних можливостей для справжньої допомоги йому. Ця підтримка мала суто політичний характер, хоча президент У. Чавес на початковій стадії конфлікту пропонував

²⁴ Там само. С. 301.

²⁵ Kissinger H. World Order. London, 2014. С. 169.

посередництво, яке було відкинуто М. Каддафі. Арабський та мусульманський світ загалом були розколоті щодо Лівії. Алжир заборонив літакам НАТО використовувати свій повітряний простір для встановлення «безпілотної зони» над Лівією. Натомість Катар, Кувейт та Саудівська Аравія активно фінансували загони опозиції.

Упродовж першого тижня квітня 2011 р. військово-повітряні сили НАТО знищили систему протиповітряної оборони Лівії²⁶. Однак військовий потенціал місцевої опозиції, навіть суттєво посилений постачанням зброї та інструкторськими порадами, все ще був недостатній для вирішальної наземної перемоги над військами, які залишалися вірними Каддафі. Останній сподівався, що кожен новий тиждень бойових дій не лише дедалі дорожче коштуватиме коаліціантам, а й посилюватиме розбіжності між ними²⁷.

Підстави так вважати давали країни НАТО. Генеральний секретар НАТО Андерс Фог-Расмусен, коли було прийнято рішення про командування операцією «Світанок Одисея», розкритикував Францію за створення політичних перешкод для офіційної участі НАТО у цій військовій операції, а Німеччину за рішучу відмову від такої участі²⁸. Тим паче, що навіть мусульманська Туреччина нарешті погодилася взяти участь у військовій операції в Лівії під прапором та командуванням НАТО. Однак можна зрозуміти й французьку позицію, яка визнає, що ставлення до Північноатлантичного альянсу в арабському світі не найкраще. Тому Париж сподівався створити «коаліцію бажаючих», залучивши до неї Катар та Об'єднані Арабські Емірати. Це дало б можливість аргументовано заперечити пропаганду Каддафі, який назвав війну проти нього «хрестовим походом». Однак арабські країни так і не наважилися на офіційну участь у військовій складовій операції «Світанок Одисея».

Лише на третьому тижні бойових дій у Лівії Північноатлантичний альянс перебрав на себе військово-політичне командування операцією, запевнивши, що немає чітко визначених часових меж для її закінчення. Державний секретар США Гілларі Клінтон закликала воювати, доки буде остаточно усунений від влади Муамар Каддафі. Попередні розрахунки на те, що за підтримки з повітря лівійські супротивники Каддафі здобудуть перемогу, не виправдалися. Також хибними виявилися й сподівання на те, що досить швидко відбудеться розкол серед прихильників Каддафі, а його сини власними руками усунуть батька від влади.

На третьому місяці від початку військово-повітряної операції західних держав з метою повалення влади Муамара Каддафі стало зрозуміло, що компромісні рамки резолюції Ради Безпеки ООН №1973 виявилися надто вузькими для вирішення цього завдання. Навіть попри той факт, що фактично всі зацікавлені сторони більшістю положень цього документа нехтували. На початку липня 2011 року поширюється

²⁶ Там само. С. 172.

²⁷ Kissinger H. World Order. London, 2014. С. 180.

²⁸ Кудряченко А., Мартинов А. Глобальний вимір зовнішньої політики Німеччини (2005–2021). К., 2022. С. 302.

інформацію, що Муамар Каддафі нібито готовий залишити владу в обмін на гарантії безпеки та уникнення Гаазького трибуналу, який видав ордер на його арешт²⁹. Однак у нього була ще одна умова, з якою не погодилася опозиція. У разі проведення виборів у Лівії, участь у них мав взяти його старший син Саїф³⁰.

Однак наприкінці серпня 2011 р. титанічні зусилля, докладені до військового вишколу напівпартизанських загонів лівійської опозиції, поєднані з діями французьких і британських загонів спеціального призначення, привели до захоплення Тріполі. Бойові дії було перенесено до рідного міста Каддафі – Сірту. Відтоді в Лівії вже десять років триває громадянська війна. Лівійських повстанців єднала тільки спільна ненависть до Каддафі, тому реалістичними можуть стати прогнози про утворення з часом на місці Лівії відразу трьох нових держав: Кіренайки, Тріполітанії та Фецдану (бедуїни). Це стане невідворотнім, якщо транснаціональні нафтогазові компанії вирішать, що таким чином їм легше буде контролювати лівійський ринок. Додаткової невизначеності додає у Лівії й присутність загонів, ідейно близьких до радикального ісламізму. Європейський Союз висловлює занепокоєння передислокацією бойовиків «Аль-Каїди» до країн Північної Африки. Тож незабаром Лівія може перетворитися за рівнем нестабільності або на другий Ірак, або, у разі територіального розпаду, на друге Сомалі. У будь-якому випадку ідеї, заради яких 17 лютого 2011 року й розпочалася революція, навряд чи будуть втілені в життя.

20 жовтня 2011 року Муамар Каддафі було вбито у боях за місто Сірт. На відміну від не менш демонізованого колишнього іракського диктатора Саддама Хусейна, який був заарештований американськими військами та постав перед судом, Каддафі загинув від «народного гніву». Така його доля була наперед визначена, адже у смерті лівійського диктатора нагально були зацікавлені чимало європейських та американських політиків. Оскільки Муамар Каддафі на відкритому судовому процесі міг розповісти чимало компрометуючих демократичних лідерів фактів. Однак смерть Каддафі й скандальна історія з його похованням, яка порушила всі ісламські традиції поведження з небіжчиками, лише довели, що громадянська війна в Лівії просто вступила в нову фазу. Брутальне поведження військ повстанців у рідному місті клану Каддафі Сірті спроможне лише стимулювати криваву міжплемінну помсту. Дедалі глибшими стають протиріччя в середовищі «Національної перехідної ради Лівії». Відтепер жодного інтегруючого фактору не залишилося, навпаки, дедалі серйознішими ставатимуть протиріччя між різними кланово-племінними групами у лівійському суспільстві. Розв'язання рук НАТО в Лівії робить майже неминучим подальше загострення становища у Сирії з реальною перспективою дестабілізації Ірану. Це мало дати можливість послабити позиції Росії і Китаю на Близькому Сході.

²⁹ Steinberg G. Eine salafistisch-jihadistische Teilströmung gewinnt an Bedeutung. Stiftung Wissenschaft und Politik. 2021. Nr. 9. S. 10.

³⁰ Там само. С. 11.

Але з Китаєм це зробити не вийшло. Це дало підстави американському політологу А. Етціоні констатувати, що ідея демократичного миру, здатного запобігти війнам, дуже приваблива, але «оманлива, позаяк не може в осяжному майбутньому стати основою для забезпечення хоча б мінімального рівня глобальної законності і порядку»³¹.

Висновки. Спроби впровадити теорію демократичного миру на практиці, як правило, зазнають провалу. Причини цього не тільки у славнозвісній іронії історії, яка перекреслює титанічні зусилля соціальних інженерів та спрямовує їх у протилежному напрямку, а й у неможливості поширити у глобальному масштабі одноманітну форму політичного устрою. На початку XXI ст. процес глобалізації став віддзеркаленням і реалізацією інституційних зрушень, які привели до суттєвих змін в економіці розвинутих країн після Другої світової війни. Тоді було врегульовано чисельні економічні суперечки та процедури погодження позицій. Подальший економічний бум у Східній Азії та поширення транспортних комунікацій створили важливі передумови для розширення масштабів глобалізації. Водночас успіх західної політики розширення демократії, який супроводжувався активним зростанням економічних показників, приніс свої плоди і привів до радикальних політичних змін у світі та краху так званого «комуністичного блоку». Відхід від соціалізму та перехід до ринково-орієнтованої економіки у більшості країн світу забезпечили зростання темпів та масштабів глобалізації. Найважливішим елементом цього процесу залишається конкуренція. Її загострення стало важливим моментом в усвідомленні потреби швидкого впровадження нових технологій, руйнації торговельних та прикордонних перешкод, внаслідок чого було трансформовано глобальну структуру бізнесу. Наслідком таких змін стала революція в інформаційних технологіях, яка супроводжується поширенням кабельного телебачення, збільшенням кількості персональних комп'ютерів, завдяки чому з'явилися можливості миттєвого поширення інформації, зокрема, через глобальну мережу Інтернет. Глобалізація не мала такого масштабу, якби не було забезпечено використання в комерційних інтересах новітніх технологій – комп'ютерної техніки, електронної пошти, супутників та інших інновацій.

Наприкінці 1990-х рр. глобалізація зробила важким, а в окремих випадках неможливим, існування держав, ізольованих одні від одних. Сучасна глобальна система сприяла розмиванню меж між зовнішніми та внутрішніми зносинами і як наслідок цього процесу – між економікою та національною безпекою держав. Події в одній із систем все швидше позначаються на інших, вимагаючи від суб'єктів міжнародних відносин нових інструментів оцінки становища в світі та способів формування політики національної безпеки.

Як наслідок, сучасна глобалізація набуває подвійної природи, поєднуючи у собі об'єктивний процес, пов'язаний із вичерпаністю вільного економічного простору в

³¹ Етціони А. От империи к сообществу. М., 2004. С. 6.

умовах посилення конкуренції, та геополітичну стратегію західних, насамперед американських, еліт, спрямовану на оптимізацію управління глобальними економічними та військово-політичними процесами у власних інтересах. Головними ознаками поточних глобалізаційних процесів є: глобальний ринок, який визначає активізацію процесів становлення міжнародних зв'язків та контроль потоків ресурсів; неспроможність національних систем державного управління контролювати певну активність громадян та організацій у системі міжнародних зв'язків і потоків, що обумовлюється розширенням спектру учасників міжнародних відносин, до якого окрім традиційних держав та їхніх об'єднань входять корпоративні структури, а також недержавні суб'єкти (від організацій гуманітарної діяльності до кримінальних та екстремістських угруповань). Експансію в рамках посткомуністичного простору змінила стратегія керованих криз. Унаслідок цього капітал заганявся у США, підриваючи економіку їхніх конкурентів. Однак вже війна проти Іраку, незважаючи на її військовий успіх, показала вичерпаність даної стратегії. Керовані кризи стали некерованими. Ситуація загострилася внаслідок перенесення виробництв із розвинутих країн до Китаю, який перетворився на майстерню світу. Втрата розвинутими країнами промисловості започаткувала процес розмивання середнього класу, дестабілізувавши розвиток суспільства. Ринок незабезпечених цінних паперів дозволив США стимулювати економіку та надати соціальну допомогу населенню. Однак потреба стрімкого нарощування його масштабів не дала можливості створити систему регулювання цього ринку. Це привело до виродження ринку на фінансову піраміду, крах якої став детонатором глобальної фінансової кризи. Ця криза може бути зупинена лише за допомоги глобального регулювання. Його неможливість поділяє світову фінансову систему на декілька зон, кожна з яких матиме власну резервну валюту.

Глобалізація у відповідності до гасла «глобалізація – це Америка» замінюється глобалізацією з китайським обличчям. Курс Пекіна, спрямований на збільшення ємності внутрішнього ринку та зменшення залежності від експорту з часом приведе до відмови у підтримці долара. Оскільки підтримуючи долар з метою стимулювання експорту та свого економічного розвитку, Китай обмежує свої національні активи. Однак проблема полягає в тому, що китайська еліта вийшла на глобальний рівень надто швидко та несподівано для себе, не звикла ще до своєї потуги та не вміє її використовувати. Концентрація китайської еліти на внутрішніх проблемах заважає їй відслідковувати глобальні наслідки своїх дій всередині країни. Зрозуміле бажання китайців повернутися від вирішення глобальних проблем на кшталт майбутнього долара до вирішення своїх локальних питань. Серед них дефіцит води та ґрунту, не говорячи вже про енергію. Вирішити ці проблеми Китай сподівається за допомоги технологічного прориву, ознаки якого можна побачити в політиці відновлення природного середовища. Сутність технологічного ривка в інвестуванні у себе, що замінює виконаний заповіт Ден Сяопіна йти на зовні. Економічний імператив вимагатиме заміни навіть тих технологій, які поки що залишаються рентабельними.

Китайський проєкт відновить біполярну систему, який найближчими роками зіштовхнеться з американським. Світ буде схильним до меншої інтегрованості та більшого протекціоналізму, що може замінити нинішню систему міжнародного права правом сили. При цьому роль грошей буде зменшуватиметься, а технології, які формують свідомість, будуть посилюватися.

REFERENCES

- Bolton D. Kimmata, de ze stalosia. Kh., 2021. [in Ukrainian].
- Aron R. Mir I vijna mizh nazijami. K., 2000. [in Ukrainian].
- Machiavelli N. Istorija Florencii. M., 2020. [in Russian].
- Hanna P. Vtoroi mir. M., 2001. [in Russian].
- Russet B. Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World. Princeton, 1993. [in English].
- Hantington S. Vytoли politychnogo porjadku. K., 2021. [in Ukrainian].
- Robertson D. Kosovo: god spustia. Brussel. 2001. [in Russian].
- Kaddafi Luftalarm. Frankfurter Allgemeine Zeitung. 2011. [in Deutsch].
- Wasiliawa N., Gavrilov W. Balkanskiy tupik? Istoricheskaya sudba Jugoslavii v XX veke. M., 2000. [in Russian].
- Kudriachenko A., Martynov A. Globalnyi vymir sovnishnjoi polityki Nimechchiny. K. 2022. [in Ukrainian].
- Kissinger G. Nughna li Amerike vneshnya politika. M. 2002. [in Russian]
- Kissinger G. World Order. L., 2014. [in English].
- Blair Tony. A journey. My political Life. London, 2010. [in English].
- Shreder G. Reshenija. Moja zhishn v politike. M., 2007. [in Russian]
- Del Ponte K. Ochota. Ja i voennye prestupniki. M, 2008. [in Russian]
- Primakov E. Gody v Bolshoi politike. M., 1999. [in Russian]
- Klinton B. Moja zhishn. M., 2005. [in Russian]
- Telbott S. Boris I Bill. Zapiski o presidentskoj diplomatii. M., 2003. [in Russian]
- Tenet D. V zentre shtorma. Otkrovenija ex-glavy CIA. M., 2008. [in Russian]
- Bush George. Decision Points. Crown, 2010. [in English].
- Wais M., Hasan M. Islamskoe gosudarstvo. M., 2015. [in Russian]
- Nordhausen Frank, Schmidt Thomas. Die arabische Revolution. Berlin, 2011. [in Deutsch].
- Obama B. A Promised Land. New York, 2020. [in English].
- Steinberg G. Eine salafistisch-jihadistische Teilströmung gewinnt an Bedeutung. Stiftung Wissenschaft und Politik. 2021. Nr.9. [in Deutsch].
- Etzioni A. Ot imperii k soobshestvu. M., 2004. [in Russian].